

Ahyska we ahyska türk(men)leri

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ahyska we ahyska türk(men)leri AHISKA VE AHISKA TÜRKLERİ

► A. Ahıska'nın Coğrafi Konumu

Ahıska şehri, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ardahan ilimizle sınır teşkil eden, Gürcistan toprakları içinde yer alan, çok eski bir Türklük yurdunun merkezidir.

Abastuban, Adigön, Aspinza, Ahılkelek, Azgur ve Hırtız gibi kasabaları ve bu kasabalara bağlı 200 kadar köyü vardır.

Ahıska, Türkiye sınırına 15 km. mesafede bulunmaktadır. Posof Çayı'nın iki yakasında yer alan şehir, karayolu ile Tiflis, Batum ve Türkiye'ye bağlıdır. Ayrıca batıda Türk sınırının çok yakınına kadar uzanan bir demiryolu, Ahıska'yı doğudan Tiflis'e bağlar.

Ahıska topraklarının en önemli akarsuyu, Kür ırmağıdır. Batıdan gelip Ahıska'ya ulaşmadan birleşen Posof ve Adigön çayları, şehrin doğusunda Kür ırmağına karışır ve Hazar Denizi'ne doğru akarlar. Yer yer düzlükler görülmekle beraber dalgalı bir yapıya sahip olan Ahıska toprakları, sulak ve tarıma elverişlidir. Posof'ta olduğu gibi buralarda da yaylacılık geleneği vardır. Ormanlık tepelerin aralarındaki yüksek ve bol otlu vadilerde hayvancılık yapılır

Çam ormanlarıyla kaplı dağlar arasındaki dar vadide kurulmuş olan kaplıcalı Abastuban, görülmeye değer tabii güzelliklere sahiptir. Ahıska yakınındaki linyit yatakları da işletilmektedir.

Bugün sakinleri orada yaşamayan Ahıska ve çevresinde nüfus da seyrek, hatta ıssız hâldedir. 1944 sürgünüyle boşaltılan köylere, zorla veya zaruretle gelenler dışında nüfus hareketlenmesi olmamıştır. Bölgeye iskân edilmek istenen Gürcüler gelmediği gibi, kasabalara da sadece Ermeniler

yerleşmiştir. Buralarda resmî kişilerden başka Gürcü varlığından söz edilemez.

1828'de 50.000 olan şehir nüfusu, 1887'de 13.265'e düşmüştür. Günümüzdeki nüfusu 24.650'dir.

► B. Ahıska'nın Kısa Tarihi

1. Eski Çağlar: Ahıska ve çevresi, çok eski devirlerden beri, insanların topluluk hâlinde yaşadığı bir bölgedir. Milâttan önceki çağlarda Hurriiler, onları takiben Urartular, Kimmerler ve Sakalar buralara hakim olmuşlardır.

Yukarı Kür ve Çoruh boylarıyla Ahıska bölgesinin Türklük tarihi, çok eski asırlara dayanmaktadır. Son Kıpçakların, Gürcü kralının davetiyle gelip yerleşmesinden yüzyıllarca evvel buralarda Kıpçak ve Bun-Türklerin yaşadığına dair ciddî haberler vardır. Doğu seferine çıkan Makedonların ünlü kralı İskender, MÖ. IV. yüzyıl sonlarında Kafkasya'ya geldiğinde, ona karşı çıkan kuvvetli bir Türk varlığının olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, Kıpçak ve Bun-Türk adıyla anılmaktadır.[1]

Kun akınları sırasında batıya doğru sürülen Alan unsurları, bu bölgeye gelmişlerdir. Romalıların Güney Kafkasya'ya hakim olmasıyla, Alanlar da geldikleri ülkeye, Kuzey Kafkasya'ya dönmüşlerdir.[2]

Bölge, VI. yüzyılda İranlılar, Hazarlar ve Bizanslılar arasında el değiştirdi. Hazarlar, Kafkasya coğrafyasında çok büyük rol oynamışlardır. XX. yüzyıl başlarına kadar varlığından haberdar olduğumuz anadili Türkçe olan, aralarından âşıklar yetişen ve halk tarafından çufut denilen Musevî unsurunun, Hazar hatırası Karaimler olduğu söylenebilir.

Bugün Rus ve Gürcü kaynaklarında Mesketiya adıyla anılan Ahıska bölgesinin eski sakinleri kimlerdi? Bu soruya çok net cevap bulmak zor olsa da, milâttan önce İskender'in seferinde buralarda Türk unsurlarının yaşadığına dair kuvvetli haberler vardır. Mesketiya adının da, buralarda yaşamış eski bir kavim olan Meshlerden kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu kavmin

menşeyini kesin olarak belirlemek zordur. Bununla birlikte şu görüşler ileri sürülebilir: Meshler, Nuh Nebi oğlu Yafes'in oğlu ve Oğuz'un pederi Mesek'ten gelen Masagetlere dayanır.[3] Meskler, Kartvel (Gürcistan) güneyinde yaşamış Gogarlı (İskit) ve Turanî yerli Hristiyan halktır.[4]

Meshlerin Gürcü olduğunu iddia edenlerin de kesin kaynağı yoktur. Ahıska'nın Rustav köyünde dünyaya gelmiş olan ünlü şair Şota Rustaveli, "Üstadım Genceli Nizamî'dir" demiş ve eserinde tamamen İslâmî motifler kullanmıştır. Şair Rustaveli'nin ad ve soyadının Gürcü isim kalıplarında görülen -vili, -dze gibi ekleri almaması da dikkat çekici bir husustur. Dilinden başka Gürcü kültürüyle ortak noktaları bulunmamaktadır.[5] Bu kavim, muhtemelen Hitit, Asur ve Sümerler gibi kayıp bir topluluktur.

Ahıska bölgesinden sürgün edilen Türk unsuru, Mesh değildir. Bu topluluğun, Kıpçak hâtırası olduğu artık kesinleşmiştir.[6] Eski çağlarda Kıpçak Türkleriyle birlikte bu bölgede yaşadığı anlaşılan Meshler, Kıpçakların yahut Kartvellerin arasında erimiş olmalıdır. Zira Kartvel/Gürcüler, küçük bir millet olmasına rağmen, dünyada emsali az görülecek derecede ırkçı bir yapıya sahiptirler. Ele geçirdikleri yerde ilk başvurdıkları yol, yerli halkın isimlerini değiştirmektir. Bunun en son örneği, 1919 yılında işgal ettikleri Posof'ta görülmüştür.[7]

Makedonyalı İskender'in, Kafkasya'ya geldiği sıralarda buralarda Kıpçak ve Bun-Türk unsurları yaşamaktaydı. Bu bilgi, Batılı kaynaklarla birlikte Gürcü kaynaklarında da geçmektedir.[8]

Fransız bilgini Brosset, Bun-Türklerin Turanlı olduğunu bildirmektedir.[9] Gürcü dil bilgini Marr ise, Bun-Türkün "otokton/yerli Türk" anlamına geldiğini yazmaktadır.[10] Bu bilgiler, Çoruh ve Kür boylarında, dolayısıyla Kafkasya'da, Türklük tarihinin, ne kadar eskilere gittiği konusunda kesin bir fikir vermektedir.

2. Kıpçaklar ve Atabek Hükümeti: Kıpçaklar, 1068'de Rus knezlerinin müttefik kuvvetlerini yenerek Güney Rusya sahasına yerleştiler. 1080'lerde Balkaş gölünden Tuna nehrine kadar

uzanan topraklara Kıpçak Eli/Komania deniliyordu.

Kıpçakların bir kısmı Kırım'da yerleşirken diğer bir kısmı da daha güneye, Kafkaslar'a doğru indiler. Kıpçak Eli'nde daha sonraları Altunordu Devleti kurulmuştur.

Gürcü Kralı II. David, Selçuklulara ve İranlılara karşı savaşıacak ordusu olmadığından, Kıpçak Türklerini ülkesine davet etti (1118-1120). Azak Denizi doğusu ve Kafkaslar kuzeyinden gelen 45.000 Kıpçak ailesi, Çoruh-Kür ırmakları boylarına yerleştiler ve güçlü bir ordu kurdular.[11] Gürcistan, bu ordu sayesinde canlandı hatta Tiflis'i Selçuklulardan geri alarak topraklarını Erzurum yakınlarına kadar genişletti.

Zamanla Gürcistan'da Kıpçak/Kuman unsuru arttı. Bu topraklara yerleşen ve Gürcülerle din birliği bulunan Kıpçak Türkleri, devletin ordu, siyaset ve maliyesinde çok etkili konuma geldiler. Zamanla güçlenen Kıpçak Atabekleri, 1267 yılında Tiflis'e baş kaldırarak bağımsızlık mücadelesi verdiler. Onların bu faaliyeti İlhanlı Hükümdarı Abaka Han tarafından da desteklendi. Bugün Posof'ta kalıntıları bulunan Cak/Caksu kalesi onların hatırasıdır.

Atabek ailesinin siyasî faaliyetlerinden Gürcü kaynakları bahsetmektedir: Gürcistan'a gelen Moğollara karşı savaşmak üzere 1266 tarihinde Tiflis'e giden Kıpçak Beyi Caklı Sargis, Gürcü Kralı David tarafından tutuklandı. İlhanlı Kağanı Abaka Han, David'den Sargis Bey'i serbest bırakıp kendi yanına göndermesini istedi. Sargis Bey, Abaka Han'a, artık Gürcü yönetiminde yaşayamayacaklarını ve bağımsız olmak istediklerini bildirdi. Böylece Abaka Han'ın desteğini alan Atabek ailesi, Gürcistan'dan ayrı bir hükûmet oldu.[12]

Ahıska Atabekleri hükûmet olduktan sonra Osmanlı Devleti ile iyi münasebetler kurmuşlardır. 1500/1516 yıllarında Artvin, Ardahan, Ahıska Beyi olan Kıpçak Atabeki Mirza Çabuk, 1508'de Trabzon Sancak Beyi Şehzade Yavuz Selim'e kendi askeriyle öncülük etmiş; Batı Gürcistan'ın Osmanlı'ya itaatini sağlamıştır. 1514'te Çaldıran Seferi'nde de Osmanlı ordusuna sefer sırasında, sürülerle etlik koyun, yüzlerce yük yağ, bal ve un vererek yardımcı olmuştur. Onun bu siyaseti, Gürcü

kaynakları tarafından eleştirilmektedir.

Atabek hükümeti, 310 yıl yaşamış, Anadolu'nun en uzun ömürlü Türkmen Beyliği'dir.

Osmanlı fethinden sonra 1595 yılında yapılan sayım sonucu hazırlanan Ahıska Tahrir Defteri'ndeki vergi mükellefi köylü isimlerinden bölge halkının Türklüğü açıkça anlaşılmaktadır: Arslan, Ayvaz, Bayındır, Bekâr, Çabuk, Devletyar, Elaldı, Elalmaz, Emirhan, Gökçe, Kanturalı, Korkut, Murat, Nuraziz, Pirali, Şahmurat, Temür, Ülkmez, Yaralı, Yusuf...[13]

MÖ. VIII. ve VI. yüzyıllarda Kafkaslar'ın kuzeyinden güneye geçip Yukarı Kür ve Çoruh boylarına yerleşerek 300 yılında Hristiyan olan Kıpçaklara İlk Kıpçaklar; bu bölgeye XII. yüzyılda gelenlere de Son Kıpçaklar denilmektedir.[14]

Bu bilgiler, Ahıska ve çevresinin, ne kadar eski bir Türklük tarihine sahip olduğunu göstermesi bakımından fevkalâde önemlidir.

XVI. yüzyılın başlarında Ahıska Atabekleri hükümetinin sınırları Azgur'dan Kars, Artvin, Tortum, İspir ve Erzurum'a kadar uzanıyordu. Bugünkü halk kültüründen de anlaşılıyor ki, Ahıska Türkleri ile Posof, Ardahan, Artvin, Ardane, Şavşat, Yusufeli, Tortum, Narman ve Oltu halkı aynı köktendir.[15]

Bu bölgede Ortodoks-Hristiyan Kıpçak Atabeklerinden kalan dinî yapılara Gürcüler sahip çıkmakta, bölgeyi de eski toprakları olarak tanıtmaktadırlar.[16]

3. Osmanlı Fethi: Osmanlı padişahı III. Murad çağında, Dağıstan, Gürcistan ve Şirvan'ın fethine karar verildi. 1 Ocak 1578'de Şeyhülislâmın fetvasını alan Serdar Lala Mustafa Paşa, Safevîler üzerine sefere çıktı.

5 Ağustos 1578'de Ardahan kalesi güneyindeki ovada konan Serdar Lala Mustafa Paşa, buradan yolu üzerindeki beylere ve hakimlere birer mektup göndererek Osmanlı ordusuna bağlılık bildirmelerini istedi. Bununla ilgili olarak eski bir kaynaktan şu ifadeler vardır:

“Altunkala nâm hisâra bir Hatun (Kıpçak Atabekleri Melikesi Dedis İmedi) zabt u tasarruf ederdi. Yarar yiğit oğulları varidi. Ol vilâyetlerin Küffârlarını, anlar zapt ederlerdi. Küffâr-ı hâkisârın Beylerine Serdâr Mustafa Paşa, Kal'a-i

Ardahan'dan kalkmazdan mukaddem bir âdem gönderüp, dimişler idi ki, 'Sen ki Altunkala sâhibi olan Manuçahr'sın. Sana ma'lûm ola ki: Ben ki Rûm Pâdişâhı'nın bir ednâ Vezîriyim. Üşde yüz elli bin İslâm 'askeriyle üzerüne geldim. Eger gelüp, Dîn-i İslâm Pâdişâhı'nın çerisine istikbâl edüp, mütâba'at ve mürâca'at edersen, biz dahi, senin hâline münâsib ve şânına mülâyim ri'âyet edelim. Eger 'inâd ve muhâlefet edüp, serkeşlik edersen, üş üzerine varurum. Ve Elleri, Vilâyetleri yıkup, yakup, harâb ederim. Ve 'Asker-i İslâm, üzerüne varup, bir mıkdar emek ve zahmet harc edüp, nâ-çâr olduğın vakit, havfa gelüp mütâba'at edersen, kat'â özrûn ve bahânen makbûlüm degildir. Hemân seni sene gerek ise, ta'cîl gelüp, Dîn-i İslâm'a tâbi' olasın. Ve Elüni ve Vilâyetleri bize teslîm edesin.' eyü (haber) gönderildi." [17]

Ordu Ardahan'dan hareket ederken, Ardahan Sancak Beyi Abdurrahman ile Bayburt Alaybeyi Bekir Beyler, kendi askerleriyle Ulgar dağını aşır Posof merkezi Mere ve Ahıska yolundaki Vale kalelerini teslim aldılar. Ertesi günü (9 Ağustos 1578) Ahıska, Tümü, Hırtız, Çıldır ve Ahılkelek kaleleri de fethedildi.

Ordu, Tiflis istikametinde yürürken, Safevî Tokmak Han, büyük bir kuvvetle birlikte gelip, Çıldır Gölü kuzeybatısında Osmanlı ordusunu pusuda bekledi. İki ordu arasında yapılan savaşta, Safevî ordusu büyük kayıplar vererek geri çekildi. Tarihe Çıldır Meydan Muharebesi adıyla geçen bu savaş, Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlandı. [18]

Zaferin ertesi günü (10 Ağustos 1578), beş altı bin askeriyle Atabek Manuçahr Bey, Serdar'ın otağına törenle gelerek itaatini arz ve Altunkala'nın anahtarlarını teslim etti. Müslümanlığı kabul ederek II. Atabekli Mustafa Paşa adını aldı. Önce Sancakbeyi sonra da Çıldır/Ahıska Beylerbeyi oldu. Çevredeki 32 kale de Osmanlı ülkesine katıldı. Manuçahr'ın Yusuf Paşa adını alan kardeşi Greguvar/Gorgor'a da Oltu Sancakbeyliği verildi. [19]

Hammer, bu tarihî olayı anlatırken, "Manuçahr, itaatnâme göndererek hükümetinin kabul edilmesini diledi. Bununla ilgili taahhütnâme istedi. Lala Mustafa Paşa, onun isteklerinin bir

kısmını kabul etti. Kendisine Azgur'u, kardeşi Greguvar'a Oltu sancağını ve annesiyle diğer kardeşine de timar ve köyler verdi." demektedir.[20]

Böylece Altunkala Atabekliği topraklarının fethi tamamlanarak tahririne başlandı. 1578 güzünde merkezi Ahıska şehri olan ve adını Lala Paşa'nın zafer yerinden alan Çıldır Eyaleti kuruldu. Kür ırmağı başlarında ve Çoruh boyundaki eski Atabek Yurdu bölgeleri de buraya bağlandı.[21]

Zaman zaman Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevî nüfuzu altında kalan Ahıska Atabeklerinin toprakları, Lala Mustafa Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya Seferi sırasında, Safevîlerden alınarak Osmanlı ülkesine katıldı (1578). Ahıska şehri, yeni kurulan Çıldır Eyaleti'nin başkenti oldu.

Bütün Türk boyları gibi bu bölgenin Türk ahalisi de, Osmanlı fethini müteakip gönüllü Müslüman oldu. Bu tarihî gerçeği kabul etmeyen bazı Gürcü kalemleri, her fırsatta "zorla İslamlaştırmadan bahsederler. Bunlardan birisinin kullandığı ifadeler şöyledir: "17. yüzyılda Muhammed'in dininin zorla kabul ettirilmesinin yanı sıra, bölgeye yoğun bir şekilde Türkler ve diğer milletler zorla ya da isteyerek yerleştirilmiştir. 19. yüzyılda Rus İmparatorluğu'nun sınırlarına ve ilgi alanına giren bu topraklara, Türkler tarafından Erzurum'dan acımasızca göç ettirilen Ermeniler, Cavakheti yaylasına yerleştirildiler." [22]

İslâm dininin zorla kabul ettirilmesi iddiası, tarihî gerçeklere uymamaktadır.[23]

4. Rus İşgali: Ruslar, devlet hâline geldikten sonra, bilhassa Altınordu Devleti'nin yıkılmasıyla daima genişleyen bir siyaset takip etmişlerdir. Bu genişleme siyasetinin ana hedeflerinden biri de Kafkasya idi. Genişleme düşüncesi içinde Kafkasya'nın önemini kavrayan Ruslar, yüzyıllar boyunca bu bölgeden elini çekmemiş, mağlûbiyetlerden yılmayarak sayısız savaşları göze almışlardır.

X. asırdan itibaren Kafkasya'yı ele geçirme mücadelesine devam eden Ruslar, Kafkasya ve Karadeniz kuzeyindeki Türk devletlerinin zeval zamanlarını değerlendirmişler, hatta

birtakım iç karışıklıklar çıkararak, buna zemin hazırlamışlardır.

Kafkasya'daki insan topluluklarının çeşitlilik arz etmesi, Rusların işini kolaylaştırmıştır. Bu bölgede kırk çeşit dil konuşulduğu söylenir. Bu durum, bölgede siyasî birlik kurmanın ne kadar zor olduğunu gösterir.

Ruslar için Kafkasya, Orta Asya ve Uzak Doğu'daki sömürgelerden daha önemliydi. Onlara göre dağların zirvesinde bayraklarının dalgalanması, üstünlük sembolü ve büyük devlet olmanın belirtisiydi. Gerçekte bu, bir Türkiye kompleksinden başka bir şey değildi. Bu kompleksedir ki, Ruslar, üçüncü Roma hayaliyle yüzyıllarca Türk kanının dökülmesine sebep olmuşlardır. Ruslardaki bu aşağılık duygusu, Çarlık devrinden Sovyet devrine de sirayet etmiştir.[24] Sovyet ideolojisinde "Azınlıklar, dünyanın en büyük ülkesinde köle olarak yaşamaktan gurur duymalıdır!" şeklinde ifade edilen anlayış bunun ürünü olsa gerek.[25]

1800'lü yılların başlarında Avaristan, Bakû, Kuba, Derbend, Karabağ Hanlıkları Rusların eline geçti. Sıcak denizlere inmek, Rusların tarihî ülküsüdür. Bunun için de hedef Osmanlı toprakları idi. Osmanlı ülkesine giden yol, Ahıska'dan geçiyordu. Bu bakımdan Ahıska, çok önemli bir stratejik noktada bulunuyordu.

Ahıska'nın düşüşünden sonra Rusların, İstanbul'a doğru, çok kısa zamanda 500 kilometrelik yol kat etmeleri de Ahıska'nın kilit nokta olduğunu ortaya koyuyor.

Rus kuvvetlerinin 1807, 1810 ve 1811'de Kafkasya'daki vahşiyane faaliyeti bilinmektedir. Onların bu faaliyeti sırasındaki Ahıska kuşatmaları sonuç vermemiş, kuşatmadan vazgeçerek geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

II. Mahmut devrinde 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla talimli asker yokluğu başlamış; Navarin Olayı ile de Osmanlı donanması tamamen yok edilmişti. Osmanlı Devleti'nin askerî gücü çok zayıftı; hatta yoktu denebilir. Bu fırsatı kaçırmayan Ruslar, tekrar Ahıska üzerine yürüdüler.

1827'de Paskeviç, Kafkasya Rus orduları başkumandanlığına tayin edildi. Paskeviç, "Eğer elinden gelirse ayağının altında

ot bitmesine izin vermeyecek kadar zâlim birisiydi.”[26]

Ahıska, ekseriyeti Müslüman Türk olan 50.000 nüfuslu, zengin ve tabiî güzellikleriyle meşhur bir şehirdi. Üç kat suru, kudretli bir iç kalesiyle birlikte her evi âdetâ bir kale gibiydi. Doğu Türkiye’nin Erzurum ve Trabzon’dan sonra en önemli şehriydi.[27]

“Kendi mahallî liderleri tarafından yönetilen Ahıskalılar, çok savaşçı ve korkusuz, enerjik insanlar olarak ün salmışlardır. 17 Ağustos’ta Rus ordusu Ahıska şehri önlerine geldi. Şehirden beş altı kilometre uzaktaki garnizon, Ruslarla iki gün süren kanlı çarpışmalar yaptı. Burada üstün gelen Rus kuvvetleri, Ahıska’yı kuşatmaya başladılar. Rusların gelmesini dört gözle bekleyen Yahudi ve Ermeni azınlığı saymazsak geriye kalan Müslüman halk, cesur ve savaşçı insanlardan oluşuyordu. Bunlar, kadınları da dahil olmak üzere, hayatlarını, evlerini ve mallarını sonuna kadar savunmaya kararlıydılar. Bu insanlar, Ruslara gülerek kendilerine olan güvenlerini şu şekilde açığa vuruyorlardı: “Siz gök yüzündeki ay’ı Ahıska’nın câmisindeki hilâlden çok daha kolaylıkla sökebilirsiniz!”

“Ruslar, 28 Ağustos’ta sabaha karşı ânî bir hücumla geçtiler. Şehir topraklarla dövüldü. Çevredeki binalar ateşe verildi. Her tarafa yangın paçavraları atarak şehrin evlerini yakmaya başladılar. Genç ihtiyar şehir halkı büyük bir cesaretle savaştılar. Kadınlar canlı olarak Rusların eline geçmektense yanan binalara dalarak canlı canlı yanmayı tercih ediyorlardı. Bir câmide toplanan yüzlerce insan diri diri yakıldı. Rus askerleri bu kahramanca mücadeleyi sindiremiyor, ele geçirdikleri insanı çocuk dahi olsa acımasızca öldürüyorlardı.”[28]

Bu çetin muharebeler sonucunda Ahıska şehri, 28 Ağustos 1828 sabahı Rusların eline düştü. Paskieviç’in adı, halk arasında lanetle anıldı. Şehir yağmalandı. Kütüphaneleri Tiflis ve Petersburg’a taşındı. Bu kanlı savaşta Gürcüler de aktif olarak Rusların safında yer almaktaydı. Hatta Doğubayazıt Rusların eline geçince, şehrin kütüphanesini yağmalayan Gürcü asıllı Rus kumandanı Çavçavadze idi.[29]

Ahıska’dan sonra Ardahan ve Azgur da alındı. Eylül ayında

Ahıska/Çıldır Eyaleti toprakları Rusların eline geçmiş oluyordu.

1829 yılı kışında Acaralılar, büyük bir kuvvetle Ahıska üzerine yürüyerek şehri kuşattılar. Diğer bir Acara kuvveti de Karadeniz sahili taraflarında Ruslara karşı harekâta girişti ve bozguna uğrattı. Tekrar güç toplayarak birkaç koldan saldırıya geçen Ruslar, Acara'da Hula civarında birkaç köyü ateşe vererek geri çekildiler. Ahıska'ya giden yolu bekleyen Acaralılar, Rus kuvvetlerini çevirdiler. Ruslar, burada büyük kayıplar vererek kaçtılar. Ne yazık ki Acaralılar düşmanı takip işini gevşetip, elde edilen ganimeti paylaşma derdine düşünce, fırsatı iyi değerlendiren Ruslar, Koblıyan yolu ile Ahıska'ya ulaştılar. Böylece Acaralıların Ahıska'yı kurtarma girişimi sonuçsuz kaldı.[30]

1828 yılında Rus esaretine düşünceye kadar tam 250 sene boyunca, Osmanlı'nın Çıldır Eyaleti merkezi olan Ahıska şehrine, birer sancak olarak şu yerler bağlı idi:

Bedre, Azgur, Ahılkelek, Hırtız, Cecerek, Ahıska, Altunkale (Koblıyan), Acara (Bu sekiz sancak 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması'yla Ruslara bırakılmıştır, bugün Gürcistan'dadır); Maçahel (Bugün bir kısmı Acara'da), Livana (Artvin), Yusufeli, Ardanuç, İmerhev, Şavşat (Bu sancaklar bugün Artvin ilimizdedir), Oltu, Narman, Kamhıs (Bunlar şimdi Erzurum'da); Posof, Ardahan, Çıldır, Göle (Bunlar da şimdi Ardahan ilimizdedir).

Çıldır Eyaleti'nin merkezi Ahıska halkının bir kısmı Anadolu'ya göç etmiş, göç etmeyenler de 1944 sürgününe kadar bu bölgede yaşamışlardır.

1828 Osmanlı-Rus savaşlarında, Osmanlı tebaası olan Ermeniler, Rus kuvvetlerinin yanında, eski komşularına karşı savaşmışlardır. Ruslar, tarih boyunca bu kandırılmaya müsait halkı, kendi emelleri uğrunda kullanmıştır. Şu ifadeler, Batılı bir tarihçiye aittir: "Tamamen politik sebepler yüzünden Paskieviç, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin umut ve hırslarını en üst dereceye kadar cesaretlendirerek teşvik etti. Sonunda öyle bir durum ortaya çıktı ki, daha önceleri Türk komşuları ve yöneticileriyle uyum içinde bulunan bu

insanlar, onlara karşı cephe aldılar. Türklere karşı yaptıklarından sonra onlardan korkan Ermeniler, kitleler hâlinde Ruslarla birlikte gitmek istiyorlardı. 1829 Edirne Antlaşması gereğince Rus ordusu geri çekilirken, 90.000 kadar Ermeni de onu izliyordu.”[31]

14 Eylül 1829 tarihinde Ruslarla imzalanan Edirne Antlaşması gereğince -savaş tazminatı yerine- Ahıska ve Ahılkelek Ruslara verilmiş; Kars ve Ardahan’dan itibaren diğer topraklar Osmanlılara bırakılmıştı. Böylece Ahıska’nın karanlık devri de başlamış oluyordu.

5. Esaret Yılları: Kudüs’teki kutsal yerler meselesini bahane eden Rusların, 3 Temmuz 1853 tarihinde, Osmanlı topraklarına saldırmasıyla yeni bir Osmanlı-Rus savaşı başladı. Tarihe Kırım Harbi adıyla geçen bu savaş sırasında Osmanlı Devleti, Rumeli, Anadolu ve Batum cephelerinde Ruslarla savaştı.[32]

Batum cephesinde, yerli ahalinin de desteğiyle Ruslara karşı açık bir üstünlük sağlandı. Ardahan Kumandanı Ali Rıza Paşa, Posof’ta yerleşmiş olan Ahıskalı muhacir öncülerin de desteğini alarak Ahıska üzerine yürüdü. 5 Kasım 1853 tarihinde Türk kuvvetleri, Rusları püskürttü. Türk askeri, Vale’de ahali tarafından sevinçle karşılandı. Ne yazık ki, bu cephedeki savaş, başlangıçtaki gibi devam etmedi. 19 Kasım’da, Azgur Boğazı’nı tutmaya çalışan kuvvetlerimiz bozuldu. Ahıska’ya doğru ilerleyen Rus kuvvetleri, 26 Kasım’da Suhlis köyü yakınında Ardahan tümenini de bozdu. Ahıska Bozgunu diye anılan bu mağlûbiyetten sonra askerlerimiz dağınık hâlde Ardahan’a çekildi.

Sonu hüsrarla biten ve kısa süren bu Ahıska sevincinden sonra Ruslar, “Türklerin gelişine sevinip yardımda bulundunuz!” diye katliâmlar yaptı, ahalinin mallarını yağmaladılar. Ruslar, aynı sebeple, böyle bir vahşeti 1915 yılında Ardahan’da da gerçekleştireceklerdi.[33]

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra imzalanan Ayastefanos/Yeşilköy Antlaşması’yla Kars, Ardahan ve Batum, savaş tazminatı yerine Ruslara bırakılınca, Ahıska da, bizden uzaklarda kalmış oldu.

Ahıska ve çevresinin Çarlık Rusyası işgalinde geçen doksan yıllık hayatı, zulümlerle doludur. Halkın bir kısmı Türkiye'ye göç etmiş, Ağrı, Muş, Çorum, Hatay ve Bursa yörelerinde yerleşmiştir. Onların yerlerine ise Rus, Gürcü, Ermeni ve Yahudiler iskân edilmiştir. Orada kalanlar, Rus mezâlimi altında yaşamaya devam etmişler, her yönden geri bırakılmış hatta askere bile alınmamışlardır.

Rus işgal yıllarında halkın eğitim ihtiyaçlarına önem verilmiyordu. Köy mollalarının, sadece yüzünden Kur'an okumayı öğretmesine müsaade ediliyordu. Asgari dinî bilgiler seviyesinde eğitim yapılıyordu. Böylece, kitap, gazete gibi iletişim araçlarından habersiz kalan halk, dünyada olup bitenleri, Sibirya'ya sürgüne gidip gelenlerden öğreniyordu.

Çar hükümeti, Müslüman halkı askere almıyor, onun yerine 40 manat para alıyordu. Silâh kullanmasını ve askerlik mesleğini bilmeyen insanlar, sonraki yıllarda vuku bulan savaşlarda, bunun acısını çok çekmiştir. Çar idaresi, halktan az vergi alır, askere götürmez ve iyi davranır görünürdü. Diğer yandan dinî ve etnik farklılıkları daima canlı tutarak, çağdaş gelişmelerden uzak tuttuğu bölge halkını birbirine düşman etmiştir. Günümüze kadar sürüp giden Türk-Ermeni, Gürcü ve diğer kavimlerin devamlı sürtüşmeleri, Rusların iki yüz yıldan beri yürüttükleri faaliyetin neticesidir.

Ruslar, 1915 yılında, Türk ordusuna yardım ettikleri gerekçesiyle, Ardahan ve çevresindeki halkı büyük bir katliâma tâbi tuttular. Ahıskalı ünlü gazeteci Ömer Faik'in çabasıyla harekete geçen Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, bölgeye bir hey'et gönderdi. Bu hey'ete Dr. Hüsrev Sultanoğlu başkanlık ediyordu. O, Ardahan'dan Bakû'ye gönderdiği yazıda: "Müslüman memleketinde insan oğlu görünmüyor. Yalnız birkaç köyden beş altı yüz kadın ve çocuk yığıldı. Bunların içinde altı adam vardı ki, onlar da elden ayaktan düşmüş ihtiyarlardı." [34]

Bölgede 1914-1918 yıllarında cereyan eden Ermeni Taşnaksutyon hareketini anlatan kitabın yazarı A.Lalayan, "Taşnak kuvvetleri tarafından ele geçirilen Türk köyleri, bütün canlı insanlardan temizleniyor ve harabeye çevriliyordu." demektedir. Ardahan ve Kars civarında yaşanan olayların

gayriinsanî bir karakter taşıdığı ve bu hareketin bir Haçlı yürüyüşüne çevrildiği ifade edilmektedir.[35]

15 Kasım 1917 tarihinde, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın iştirakiyle Tiflis'te Maverayi Kafkas/Seym Hükûmeti kuruldu. Bu hükûmetin bakanlarının çoğu, Gürcü ve Ermenilerden meydana geliyordu.

Birinci Dünya Savaşı, Ahıska Türklerinin ana vatana kavuşma umutlarını güçlendirmiştir. Bu ümitler halk şairlerini de coşturmuş, bu savaşın kurtuluş olması dileğiyle destanlar yazmışlardır.

Rusya'daki 1917 Komünist ihtilâlinin getirdiği "oto determinasyon" hakkından yararlanan Ahıska Türkleri, 1918 Nisanı'nda Türkiye'ye katılma kararı aldılar ve bu kararı resmî bir müracaatla Osmanlı Devleti'ne ilettiler. Bu müracaat, 4 Haziran 1918'de yapılan Batum Antlaşması'nda Gürcistan Cumhuriyeti tarafından kabul edildi. Böylece Türkiye, daha önce kaybedilen topraklarına kavuşarak 1828'deki sınırına ulaştı.

Halit Paşa kumandasındaki Türk askeri Ahıska'ya girdi. Halk teşkilâtlandı ve Ömer Faik Bey başkanlığında geçici idare teşkil edildi.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle ordumuz 1914 sınırına çekilince bölge, Ermeni ve Gürcülerin işgaline uğradı. Ahıska ve Posof köylerinde katliamlar yapıldı.

Ahıska ve çevresi, Kars'ta kurulan Millî Şura Hükûmeti'ne katıldı. Bölge halkı, bir yandan da, mahallî önder -Kıpçak Atabekleri neslinden- Osman Server Atabek'in önderliğinde, işgalci Gürcü kuvvetleriyle mücadeleye başladı. General Kvinitatze komutasındaki nizamî Gürcü ordusu, Azgur Boğazı doğusuna (asıl Gürcistan'a) sürüldü.

Kars'tan hareketle Batum üzerinden İstanbul'a gitmekte olan Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir, 6 Kasım 1918'de Ahıska'ya geldi. Hatıralarında, Gürcülerin düşmanlığından endişe eden halkın yeis ve teessür içinde olduğunu anlatarak onları tesellî ettiğinden bahseder. Karabekir, Ahıska'yı ve Ahıskalıları şöyle anlatır: "Eşraftan bir Türkün hanesinde kaldık. Bütün bu havali eşrafı tahsil görmüş, evleri,

kendileri medenî bir hâlde.”[36]

Kars’taki Şura hükümetinin İngilizler tarafından yıkılmasıyla Ermeniler ve Gürcüler de işgale giriştiler.

Ne yazık ki 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması, Batum’la birlikte Ahıska’yı da yeniden ana yurttan ayırdı.

Bugün, Gürcistan siyasî yapısı içinde muhtar bir cumhuriyet olarak yer alan Acara’nın tarihi, Ruslara ve Gürcülere karşı verilen şanlı mücadelelerle doludur. Hiçbir zaman askerî güçle buraları ele geçiremeyen Ruslar, 1878 yılında yapılan Berlin Antlaşması’yla Osmanlı Devleti’nden savaş tazminatı yerine, buraları koparmıştır. 1918’de tekrar ana vatana kavuşan, Misak-ı Millî sınırları içinde alan ve ilk TBMM’ye beş mebus gönderen Batum-Acara, 1921 tarihinde yapılan Moskova Antlaşması’yla tekrar sınırlarımızın dışında kalmıştır. Buradaki asimilasyonun tarihi hayli eskiye gider.

Batum-Acara bölgesine en azından muhtariyet verilirken, Ahıska ve çevresine böyle bir imtiyaz dahi verilmeyerek Sovyet Gürcistanı’na terk edilmiştir.[37]

Devam eden mücadelede Bolşevik kuvvetler galip geldi ve 25 Şubat 1921’de Gürcistan da Sovyetler Birliği’ne katıldı.

6. Zor Yıllar ve Sürgün: Çarlık Rusyası dönemindeki baskı ve zulümler Sovyet Gürcistanı döneminde de devam etti. Onlar hem Rus, hem de Gürcü mezâlimi ile karşı karşıya kaldılar. Türk ve Müslüman olarak yaşamının bedeli ağırlaşmaya başladı. Bu baskı, Stalin zamanında en yüksek noktaya çıktı. Ahıska Türklerinin önde gelen aydınları, çeşitli düzme suçlarla tutuklanıp ya öldürüldüler, ya da sürüldüler.

Masum insanlar için düzme suçlar icat ediliyordu: Türkçülük, Kemalistlik ve Türkiye taraftarlığı hatta Troçkistlik!

Bu yıllar aynı zamanda Gürcü şovenizminin azgınlaştığı bir zamandı. Birçok Türkün soyadı değiştirildi: Paşaoğlu, Paşaladze; Alioğlu, Alidze; Dadaşoğlu, Dadaşidze; Zeyneloğlu, Zenişvili...

1938 Sovyet Anayasası’nın kabulünden sonra Ahıskalıların bir kısmını Azerbaycan milleti (!) diye yazdılar. Aynı yıl Ahıska ve çevresine sınır koruması adı altında on binlerce asker yerleştirildi. Bu, yakında çıkabilecek Türk-Sovyet savaşının

hazırlıklarıymış!

II. Dünya Savaşı yıllarına kadar askere alınmayan Ahıska Türkleri, savaş başlayınca askere alınmaya başlandı. 40.000 civarında insan, Almanlarla savaşmak üzere silâh altına alınarak cepheye gönderildi. Geride kalan kadınlar ve yaşlılar da, Ahıska-Borcom demiryolu inşaatında çalıştırıldılar. Bu hat 1944 Ekimi'nde tamamlandı. Ahıskalılar, kendilerini vatana hasret bırakacak trenlerin yolunu, kendi elleriyle yapmışlardı!

15 Kasım 1944 tarihi, yalnız Türk tarihinin değil, insanlık tarihinin de kara sayfasıdır. Zira bu tarih, bir kış gecesi 200'den fazla köy ve kasabada yaşayan binlerce insan, birkaç saat içinde ocağından sökülerek yük ve hayvan vagonlarında, Sibirya, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a sürülmüşlerdir. Sürgün edilenlerin birçoğu yollarda öldü. Sağ kalanlar da, ata vatanından ebedî ayrılığa mahkûm edildiler.

Yıllarca dünya kamuoyundan gizlenen sürgünün belgeleri bugün artık sır değil. 31 Temmuz 1944 tarihli "Devlet Savunma Komitesi"nin gizli kaydıyla kaleme alınan kararının altında Gürcü diktatörü Stalin'in imzası bulunmaktadır.

Bu karar: "Ahıska, Adigen, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka rayonlarıyla Acaristan Özerk SSC'den Türk, Kürt, Hemşin olmak üzere toplam 86.000 kişiden meydana gelen 16.700 hanelik nüfustan, 40.000'i Kazakistan SSC'ye, 30.000'i Özbekistan SSC'ye ve 16.000'i de Kırgızistan'a tahliye edilsin." emriyle başlıyordu. Tahliyenin, SSCB Halk İç İşleri Komiseri Beriia tarafından 1944 yılı Kasım ayında gerçekleştirmesi isteniyordu.

Ahıska Türklerinin malı mülkü de buralara getirilerek iskân edilecek Gürcü ve Ermenilere peşkeş çekiliyordu. Bu hususta şu emirler veriliyordu: "Bölgeye iskân edilen çiftçilere sınır bölgesi için uygun görülmüş miktarlarda arsalar dağıtmak; buradan tahliye edilmiş nüfustan kalan kamu ve hususî bahçe ve bağları yedi yıl vadeli kredi şeklinde yeni gelenlere devretmek; bu bölgeye iskân edilen nüfusu 1945 yılında her türlü vergilerden muaf tutmak; iskân edilenlere Gürcistan Hükûmeti imkân ve fonları çerçevesinde ev hayvanları vermek;

boşaltılan bölgeye yeni iskân edilecekleri parasız nakletmek. Taşınma masrafları Gürcistan Hükûmeti'ne özel olarak ayrılmış paralarla karşılanacaktır.”[38]

Bu karar gereğince, 14 Kasım'ı 15'ine bağlayan gece, Türk köyleri askerler tarafından kuşatıldı. Kapılar dövüldü. Birkaç saat içinde, küfür, tüfek ve dipçiklerle köy meydanlarına toplanan halk, kamyonlarla demiryolu boylarına getirilerek hayvan vagonlarına dolduruldu. İnsanlar, haftalar sürececek bir ölüm yolculuğuna çıkarıldılar. Gittikleri yerlerde yıllar sürececek zorbalıklara ve acılara maruz kaldılar.

Sürgünü gerçekleştiren L.Beriya, 28 Kasım 1944 tarihli yazıyla, icraatını Stalin'e rapor ediyordu: “Türklerin, Kürtlerin ve Hemşenlilerin Gürcistan SSC sınır bölgesinden tahliye işlemleri tamamlanmıştır. Türkiye'nin sınıra yakın kısmındaki nüfusla akrabalık bağları bulunan söz konusu halkın önemli bir çoğunluğu kaçakçılık yapmakta olup muhaceret eğilimi gösteriyor ve Türkiye istihbarat makamları için casus angaje etme ve çete grupları oluşturma kaynağı teşkil ediyordu. Tahliye işlemlerine hazırlık tedbirleri bu yılın 20 Eylül gününden 15 Kasım gününe kadar alınmıştır. Nitekim tahliyeye tâbi tutulan kişilerin sınırı geçmesini önlemek için Türkiye ile devlet sınırlarımızın korunma ve gözetimi azami şekilde takviye edilerek kuvvetlendirilmiştir. Adigen, Aspinza, Ahıska, Ahılkelek ve Bogdanovka rayonlarında tahliye işlemleri 15-18 Kasım; Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nde ise 25-26 Kasım günlerinde gerçekleştirilmiştir. Toplam 91.095 kişi tahliye edilmiştir. Tahliye edilenleri taşıyan katarlar hareket hâlinde olup Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'daki yeni iskân yerlerine doğru yol almaktadırlar. Tahliye işlemleri düzenli ve olaysız bir şekilde tamamlanmıştır. Adı geçen sınır rayonlarına Gürcistan'ın toprak sıkıntısı çekilen bölgelerinden 7.000 köylü hanesi iskân edilecektir.”[39]

1944 sürgününün tahminî rakamları şöyledir:

Ahıska: 64 köy, 30.000; Adigön: 72 köy, 40.000; Aspinza: 59

köy, 35.000; Ahılkelek: 11 köy, 5.000; Bogdanovka: 2 köy, 5.000 olmak üzere 208 köyle birlikte toplam 115.000 kişi sürgüne gönderilmiştir.[40]

Beriya'nın sürgün raporunda tahliye edilen nüfus için verilen 91.000 rakamı doğru değildir. Ciddî kaynaklar, 1926 tarihli resmî rakamı 137.921 olarak vermektedir.[41] Sürgüne gönderilen insan sayısı, bu rakamın üzerinde olmalıdır. Sürgün sırasında cephede bulunan 40.000 kişiyi de bu rakama eklemek gerekir. Böylece sürgün insan sayısı, bir Alman dergisinin verdiği gibi 180.000 kişi olmalıdır.[42]

Ahıska Türklerinin sürgünü yıllarca gizli tutuldu. Batılı gözlemciler, ilk bilgi kaynağının MWD kaçağı Binbaşı Burlizky olduğunu; onun Balkarlar hariç bütün sürgünlerde aktif görev aldığını yazıyorlar. Yirmi beş yıla yakın bir zaman boyunca saklanan bu sürgün, haritacıları da yanıltmış olmalı ki, savaş sonrası haritalarında bile buralar, hâlâ Türklerle meskûn bölgeler olarak gösteriliyordu![43]

Stalin bu sürgünü, Kars ve Ardahan'ı Gürcistan'a ilhak etmek için bir hazırlık mahiyetinde gerçekleştirmiştir. Batılı gözlemciler de bu kanaattedir: "Onların sürgün sebebi, Sovyetlerin, Türkiye üzerine yapmayı düşündüğü bir saldırıda, stratejik önemi olan bu bölgeyi Türk unsurundan temizleme maksadıydı." [44] Nitekim Sovyet yönetimi, sürgünden hemen sonra bu talebini açığa vurmuş, iki Gürcü profesörüne sözde ilmî yazılar yayımlatmıştır. Stalin'in de bir Gürcü olduğu hesaba katılırsa sürgünün esas sebebinin bu olduğu söylenebilir.

Burada dikkati çeken bir diğer nokta da, bu bölgeden "Türk, Kürt ve Hemşinli" adı verilen bütün ahalinin sürülmesidir. Bu unsurlar, Türkiye taraftarı olduğundan, Stalin bunlara güvenmiyordu. Onları tehlike olarak görüyor, bu bölgeyi kendine göre güvenli hâle getirmek istiyordu.

Stalin, Ahıska Türklerini Orta Asya'ya sürerken onların Orta Asya Müslüman Türk boyları arasında eriyip gideceklerini, böylece tarihî kahramanlıkları, Rus askerî arşivlerini dolduran halkın tarihe karışıp gideceğini hesaplamıştı. Hâlbuki onlar dil, din, kültür ve geleneklerini bırakmadı,

nerede yaşarsa yaşasın asimile olmadılar.[45]

Ahıska Türklerinin sürgününde, Ermeni faktörünü de unutmamalıyız. Zira, Türk-Rus savaşlarında Türke ihanet ettikten sonra, artık bu topraklarda kalamayacaklarını düşünen Ermeniler, Rus ordularının arkasına takılarak Anadolu'yu terk etmiş, Ruslar tarafından bu bölgelere iskân edilmişlerdi.[46] Günümüzde de bu bölgede önemli bir varlığa sahip olan Ermeni unsuru, önce özerklik, sonra da Ermenistan'a ilhak düşüncesiyle faaliyet yapmaktadır.

Ahıska Türklüğü, çok büyük acılar yaşadı. Sürgün yerlerinde, NKVD'nin sıkı kontrol rejimi altında yaşamaya başladılar. Bu ağır şartlarda, açlıktan ve soğuktan, 50.000 kişi öldü.[47]

Cephelerden çok uzaklarda olan Ahıska, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, bu savaştan en kötü hisseyi aldı. Rus-Alman savaşına yaklaşık 40.000 asker gönderen Ahıska'da ziraî işlerde çalışacak erkek kalmamıştı.[48] Sovyetler Birliği uğruna savaşan Ahıska Türklerinin 25.000 kadarı savaşta öldü.[49]

Savaştan dönen gaziler ve madalyalı kahramanlar, köylerine döndüklerinde ailelerini bulamadılar. Boş evlerde, kimsesiz sokaklarda akrabalarını aradılar! Onların sürgüne gönderildiklerini öğrenince, Orta Asya yollarına düştüler. Bu çile de yıllarca sürdü. Birçoğu aradıkları yakınlarına hiç kavuşamadılar.

Bu trajik olayın kahramanlarından biri Hatem Kurbanoglu'dur. Onun yaşadığı uzun macerayı özetleyelim: "1916'da Aspinza'nın Van köyünde doğdu. Pedagoji Enstitüsü'nü bitirip öğretmen oldu. Nişanlandı. Düğüne bir hafta kala 1939'un karakışında askere çağrıldı. Savaşın en çetin safhalarına katıldı, yaralandı. Birçok madalya aldı. Savaş bittikten bir yıl sonra 1946'da terhis edildi. Son iki yıl boyunca evinden haber alamamıştı. Sürgünden haberi yoktu. Tiflis'e geldiğinde, "Bölgede karışıklık var!" denilerek Ahıska'ya bırakılmadı. Sürgün haberini aldı. Orta Asya'da aylarca ailesini aradı. Nihayet buldu ve bollukta nasip olmayan düğün, sürgünde, darlıkta yapıldı. Yeniden Rus dili tahsili yaptı. Öğretmen oldu. Çocuklarının, "Baba madem bu madalyaları kazanacak

başarılar gösterdin, niçin sizi sürdüler?" sorularına cevap veremedi. 1987'de emekliye ayrıldı. Kazakistan'da Çimkent'te yaşayan Kurbanov ailesi, ölmeden önce vatana dönmek istiyor." [50]

1956 yılına kadar hiçbir Ahıska oturma köyü terk edemez, akrabasını görmek için komşu köye bile gidemezdi!

KP'nin XX. Kongresi'nden sonra Stalin'in sürgün ettiği Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguş ve Kalmuk gibi Kafkasya halkları, ana yurtlarına dönme izni aldılar. Kırım Türkleri ile Ahıska Türklerine dönüş izni çıkmadığı gibi eski vatanlarını ziyaret etmeleri de yasaklandı.

31 Ekim 1956'da Yüksek Sovyet, gizli polis teşkilâtının kontrolünde devam eden sıkı rejim şartlarını kaldırdı. Fakat yurda dönüş izni vermedi. Elllerinden alınan malları da iade edilmedi.

Ahıska Türklerinin temsilcileri, 1957'de Moskova'ya gelerek vatana dönmek için ilk müracaatlarını yaptılar. Kendilerine, "Siz Azerîsiniz! O hâlde Azerbaycan'a dönebilirsiniz..." diye cevap verildi. [51] 1958'de, bazı aileler bunu kabul ederek, kendi vatanlarına yakın gördükleri Azerbaycan'a geldiler. Buradan Ahıska'ya geçmek kolay olur diye düşünüyorlardı. [52]

1964 Şubatı'nda Taşkent'te yapılan Halk Kongresi'ne diğer sürgün bölgelerinden de gelen 600 civarında delege katıldı. Burada "Millî Hakların Müdafaası İçin Türk Birliği" kuruldu. Başkanlığına da Enver Odabaşev seçildi. 1968 Nisanı'nda Taşkent yakınlarındaki Yengiyol'da yapılan gösteri yüzünden yüzlerce kişi tutuklandı.

Ahıska Türklerinin sürgünü konusunda -açıkça olmasa da- yapılan ilk açıklama, SSCB Yüksek Prezidyumu'nun 30 Mayıs 1968 tarihli kararnamesidir. Böylece Stalin'in cinayetlerinden biri daha su yüzüne çıkmış oluyordu. Bu garip belgede, devletin kusurundan bahsedilmemekte, Sovyetlerin böyle bir meselesi yokmuş gibi bir üslûp kullanılmaktadır!

1968 Kasımı'nda Sovyet KP Merkez Komitesi Sözcüsü B.P.Lakovlev, kendisine gelen Türk temsilci heyetine, vatanları olan Ahıska yöresine dönüşlerine müsaade edileceğini vaad etti. Bu vaade sevinerek Ahıska'ya hareket eden yüzlerce

Türk ailesi, mahallî yöneticilerin engellemeleriyle karşılaştılar. Çalışma belgeleri verilmedi, askerlik problemi çıkarıldı ve taşınmak için vasıta verilmedi. Azerbaycan'dan gelenler de Gürcistan hududunda durduruldular. Eşyalarını bırakarak girenler de Gürcü idareciler tarafından sınır dışı edildiler.

Ahıska Türkleri vatana dönüş hareketinin lideri Enver Odabaşev, arkadaşları Muhlis Niyazov, İslâm Kerimov, T.İlyasov'la birlikte Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne müracaat ettiler.

2 Mayıs 1970'te "Biz Türküz!" diye başlayan bir beyannameyi açıkladılar. Bu beyannamede şu görüşlere yer veriliyordu: SSCB yetkili adli makamları ve Bakanlar Kurulu bir tahkikat yapmalı ve biz Türkleri sürgüne gönderenleri cezalandırmalıdır. Yüksek Sovyet Prezidyumu, Türklerin kendi yurtlarına iskân ve milletlerin mevcut determinant haklarını vererek, başkenti Ahıska olmak üzere bir Türk Muhtar Cumhuriyeti veya Özerk Vilâyeti kurulmasını kabul etmelidir. Sürgünden dolayı uğranılan zarar ziyan tazmin edilmelidir. Eğer bu talepler yerine getirilmeyecekse Türkiye'ye göç etmemize müsaade edilmelidir.[53]

Bu tebliğin yayımlanması çok önemlidir. Zira o güne kadar Batı âlemine ulaşan en aydınlatıcı belge budur. Ayrıca millî kimliklerini en açık şekilde dile getirmeleri de mühimdir. Şu var ki, Sovyet makamları bu tebliğe cevap vermemiştir.

Yine 1970 yılı içinde vatana dönme teşebbüsleri, Gürcistan yetkililerince şiddetle engellenmiştir. O zamanın İçişleri Bakanı olan Eduard Şevardnadze yönetimi, Ahıska'ya dönmek üzere Tiflis'e gelen binlerce Ahıska Türkünü cop, basınçlı su vs. ile geri çevirmiştir.

1972 yılında hareketin yeni önderi Reşit Seyfatov, Sovyet KP Sekreteri Brejnev, BM Genel Sekreteri Waldheim ve Türkiye Başbakanı Ferit Melen'e müracaat etti. Bu müracaatlardan da yazık ki, sonuç alınamadı.

7. Fergana Olayları ve Yeni Bir Sürgün: 1989 Nisanı'nda Özbekistan'ın Kuvazay kasabasında başlayan bir pazar kavgası, günden güne büyüyerek Ahıska Türklerinin yeni bir felâketine

sebepe oldu. Özbeklerle Ahıska Türkleri arasında cereyan eden kardeş kavgasında maalesef kan döküldü. Yüzlerce ölü ve yaralıdan sonra Ahıska Türkleri, yeniden vatana dönme yahut yeni vatan arama yoluna koyuldular.

Ahıska Türkleri, ana yurtları olan eski Türk topraklarını, kurbanlar vererek terk etmek zorunda kaldılar. Kendi dil, din, soy ve kan kardeşlerinden ayrılıp Rus askerlerinin himayesine sığındılar. Savaş uçaklarıyla Rusya'nın iç kesimlerine, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'a taşındılar. 45 yıl öncesinin dehşetini yeniden yaşadılar. Üçüncü, hatta dördüncü defa vatan değiştirmek, yurt edinmek, yuva kurmak zorunda kaldılar.[54]

Fergana olayları dünya basınında geniş yankılar yapmıştır. Alman Der Spiegel dergisinde "Her yer yanıyor!" başlığı kullanılmıştır.[55]

Ferganskaya Pravda gazetesi 23 Mayıs'ta çıkan olaylara "Bir grup sokak serserisi"nin sebep olduğunu yazıyordu.[56]

Moskova'da çıkan Glasnost dergisi, olaylara geniş yer ayırmış ve 24 Mayıs'ta Özbek gençlerin Ahıska Türklerinin oturduğu mahallelere saldırarak "24 saat içinde Özbekistan'ı terk etmeleri, aksi hâlde sonuçlara katlanmak zorunda kalacakları" tehdidinde bulunduklarını yazmış. Bu vahşete sebep olarak da, Ahıskalıların kendilerinden daha iyi şartlarda yaşamalarını göstermişler.

Sovyet Albayı Studenikin diyor ki, "Hükûmet, mahallî makamlar insanları kurtarmak için hiçbir şey yapmamıştır. Bu hadiselerin çıkacağı önceden belliydi. Çatışmaların çarşıda çilek yüzünden meydana geldiğini söylemek saçmadır ve bir devlet adamının bunu dile getirmesi rezalettir".[57]

Fergana'da meydana gelen olaylarda yüzlerce, binlerce ev, hatta köyler yakılıp yıkıldı. İş yerleri ve otomobiller zarar gördü. En korkuncu, canlar telef oldu, masum çocuklar vahşice öldürüldü hatta ırza tecavüz edildi.[58]

8. Bugün: Bugün yarım milyon civarındaki Ahıska Türkü, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Ukrayna, Sibirya ve Kuzey Kafkas ülkelerinde darmadağın bir hâlde hayat mücadelesi vermektedirler.

1990'lerden itibaren Sovyetler Birliği özöldü. Bugün, bağımsız bir devlet olan Gürcistan, sudan sebeplerle Ahıska Türklerinin vatana dönüşüne müsaade etmemektedir.

Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti tarafından çıkarılan Ahıska Türklerinin Kabul ve İskânına Dair Kanun gereğince bir grup insan getirilerek Iğdır'a yerleştirilmiştir. Bu küçük teveccüh, ıstırap çeken Ahıska Türklüğünün tarihî yarasını sarmağa yetmeyecektir. Kendi imkânlarıyla Türkiye'ye gelip, şurada burada perişan vaziyette hayat mücadelesi veren birçok göçmen aile vardır. Bunların, ikamet, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik problemleri günden güne artmaktadır. Vatandaşlık işlemleri çok yavaş yürümektedir.

Türk ve dünya kamuoyu, bu toplumu artık görmelidir. Ahıska kapılarının açılması için gereken diplomatik çabalar ısrarla sürdürölmelidir. Öncelikle Türk devlet adamları, Ahıska bölgesinin tarihî ve jeopolitik durumunu öğrenmelidirler. Sonra da, Ahıska Türklerini ziyaret için dahi ülkeye bırakmayan Gürcistan'la ciddî görüşmeler yapılmalıdır. Devlet erkânımızın bu mesele hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması meselenin çözümünü geciktiriyor.

Ukrayna hükûmeti, Kırım Türklerinin dönüşüne engel olmamaktadır. Gürcistan hükûmeti de aynı insânî davranışı gösterebilmelidir.

9. Ahıska Meselesi ve Gürcistan: Ahıska Türkleri, Gürcü asıllı Sovyet diktatörü Stalin tarafından sürölmüştür. Sürgünün sebepleri üzerinde dururken Stalin'in Gürcölüğünün de hesaba katılması gerekir. Zira Gürcistan, bugün olduğu gibi, eskiden de Türkiye'nin kuzeydoğu topraklarında hak iddia etmekteydi. Stalin'i böyle bir karara yönelten amillerden biri de bu olmalıdır. Nitekim sürgünden hemen sonra Gürcü profesörleri bir beyanname yayımlayarak Kars, Ardahan, Artvin, Rize, Tortum ve Bayburt'u istemişlerdir.[59]

Stalin'den sonra gelen Sovyet yöneticileri, Stalin mağduru halkları vatanına iade ederken, Gürcistan, Ahıska sürgünlerini kabul etmemekte ısrar etmiştir. O zamanlar komünist idareciler nasıl hareket ediyorlardıysa, bugünkü Gürcistan yönetimi ve aydınları da aynı, hatta daha seviyesiz iddia ve gerekçelerle

bu mazlum insanlara vatan kapılarını kapalı tutmaktadır.

Avrupa Konseyi tarafından Gürcistan'a, Ahıska Türkleri konusunun halledilmesi için belirli bir süre tanınmıştır. Gürcistan ise, onların Türk olmadığı, Mesh halkından olduğu, bu Meshlerin de aslında Gürcü etnik gruplarından biri olduğu iddiasıyla, Ahıska Türklerini vatana kabul etmek için Gürcü adı almalarını şart koşturmaktadır. Bilim ve akıl dışı iddialarla ülke yönetimine yön veren N.Lomouri, M.Beridze, Ş.Lomsadze, N.Şengelia, G.Mamulia, E.Batiaşvili gibi şovenist aydınlar, bu düzme tezleri bıkmadan usanmadan her vesileyle tekrar etmektedirler.[60]

Gürcüler bu faaliyetine birkaç cahili de âlet etmişlerdir. Tiflis Hısna Derneği altında toplanan birkaç meczup, Gürcülerin ortaya attığı bilim dışı tezleri Ahıska halkına ve dünya kamuoyuna kabul ettirme çabası içindedir. Hısnacılar, "Vatan hasretine son" yaygarasıyla, derneğe aidat adı altında paralar toplayarak zavallı halkı soydular.[61] Ahıska'ya dönebilmek için bu derneğe üye olmanın şart olduğu yalanını uydurdular. Bu derneğin elebaşlarından Gözelaşvili soyadını alan Valeli Halil Ömeroğlu ile Barataşvili adını kullanan Udeli Klara, düzme tezlerde Gürcülerle birlikte çalışmaktadırlar. Bu durum, asil ve mazlum Ahıska Türklerini kandırmaya yetmemekte, onları sadece üzmemektedir.

Gürcü tezinin özeti şudur: XII. yüzyılda Gürcistan'a gelen yüz binlerce Kıpçak Türkü, Hristiyanlaşmış, Gürcüleşmiş ve Kartvel/Gürcü toplumu içinde eriyip gitmiştir. Bölgede Türk varlığından söz edilemez. Türk denilen insanlar, Osmanlı fethiyle asimile edilmiş Gürcü unsurlarıdır. Dolayısıyla Ahıska Türkleri de Gürcü kökenlidir. Bunlar sürgünden önce Gürcüce konuşuyorlardı, sürgünde ana dillerini unuttular! Onlar, Gürcistan'a Türk olarak giremezler! Gürcü kimliğini kabul etmelidirler!

Yazımızın tarih kısmında yer verdiğimiz bilgiler ışığında bu iddiaların ciddîye alınır tarafının olmadığı açıkça görülür. Büyük kitleler hâlinde bölgede yaşayan Türk unsurunun, bugün bile ülkede azınlık durumunda olan Gürcülerin içinde eridiğini iddia etmek, tarih kaynaklarını görmemek anlamına gelir. Şu

var ki yukarıda isimlerini verdiğimiz Gürcü yazarları, hiçbir belge, bilgi ve kaynağa itibar etmeden, meseleye sadece Gürcücülük açısından bakmaktadırlar.

Gürcü aydınlarının ve devlet adamlarının gözden ırak tutmamaları gereken hususlar şunlardır: Ahıska Türkleri, sürgünden önce de Türkçe konuşuyordu, bugün de. Gürcü Türkologu S. Cikia da onların dili için, "Anadolu Türkçesinin Ahıska ağzı" ifadesini kullanmıştır. Osmanlı'nın bu bölgede asimile faaliyeti olsaydı, bugünkü Gürcü unsuru da asimile olmalıydı! Artık bu anlamsız tartışmayı bir kenara bırakmalıyız. Yüz binlerce insan kendini nasıl tarif ediyorsa, öyle anlamalı ve saygı gösterilmelidir.

Diğer taraftan sosyal, siyasî ve ekonomik meseleleri bulunan Gürcistan, bunlara yenilerini eklememelidir. Ahıska Türkleri, Gürcistan'dan bir şey istemiyor; şimdi boş ve harap durumdaki ata ocağına dönmek için izin istiyorlar.

Ahıska ve Ahılkelek'te kümelenen Ermeni unsuru, dün olduğu gibi, bugün de Gürcistan'ın baş belâsıdır. Ermeniler Gürcü parası kullanmamakta, Ermenistan'la ilişkilerini geliştirmektedirler. Bu topluluk, başkaları tarafından kolayca provoke edilebilmektedir. Bugün Ermenilerin Cavak Hareketi, bölgeyi Ermenistan'a bağlama çabası içindedir. Bölgedeki Rus-Ermeni ittifakının Gürcistan'a faydası değil, zararı olacaktır. Türkiye-Gürcistan dostluğu, Ahıska Türklerinin dönüşüyle daha da pekişeceğine kimsenin şüphesi olmamalıdır.

C. Bilim ve Kültür

Ahıska, Osmanlı zamanında bir eyalet merkezi olduğu gibi aynı zamanda bilim ve kültür merkeziydi. Ahıska medreseleri şöhretliydi. Buralardan birçok din âlimi ve hoca yetişmişti. Bunlardan bilinen birkaçı şunlardır: Abdullah Efendi, M. Arif Efendi, M. Fahri Efendi, M. Fazlı Efendi, Ali Tevfik Efendi, Ali Rıza Efendi, Beyzade Mustafa Efendi, Ali Haydar Efendi, İsmail Nebil Efendi, Mehmed Nuri Efendi, M. Şakir Efendi.[62] Ahıska bölgesinden kültür alanında yetişen önemli şahsiyetlerden ilk akla gelen Ömer Faik Numanzade'dir. Ömer

Faik, İstanbul'da tahsil görmüş, Azerbaycan'da öğretmenlik yapmıştır. O, ünlü Molla Nasreddin dergisinin iki önemli isminden birisiydi. Ömer Faik, Stalin zamanında, 1937'de vahşî bir şekilde öldürülmüştür.

Bibinoğlu Ahmet Cevdet Bey, Rus kırgın ve zulümlerinde Kafkasya, Ahıska ve Ardahan havalisi Müslümanlarının yaralarını sarmaya çalışan Bakû İslâm Cemiyeti Hayriyesi'nin üyesi olarak hayırlı faaliyetlerde bulunmuş; Millî Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de (1918-1920) bakan olarak görev yapmıştır. Azerbaycanda ilk üniversitenin açılmasında önemli rol oynamıştır. Stalin devrinde, 1935 yılında, önce sürgüne gönderilmiş sonra da idam edilmiştir.

Kıpçak Atabekleri sülâlesinden olan Osman Server Atabek (1886-1962), Petersburg, Freiburg ve Breslav Üniversitelerinde okumuş, maden, ziraat, kadastro mühendisi ve hukukçuydu. Türk-Gürcü muharebelerinin unutulmaz kahramanı olup İstiklâl Madalyası sahibiydi. I. TBMM'de Ardahan milletvekiliydi.

Bunlardan başka Azerbaycan millî eğitiminde rol oynayan Ahıskalı Efendizade ailesinden yetişen birçok doktor, pedagog ve gazeteci vardır.

Ahıska Türkleri, Türk kültürünü canlı olarak yaşatmaktadır. Onların, ev, mutfak, giyim, aile, düğün, bayram, yas, sünnet gibi maddî ve manevî kültür varlıkları, Ardahan, Artvin, Ardanoç, Şavşat, Oltu ve Tortum bölgeleriyle aynı özellikleri taşımaktadır.

Kuzeydoğu Anadolu'daki âşıklık sanat ve geleneği, aynı derecede Ahıska'da da gelişmiştir. Bunlardan eserleri günümüze kadar gelen âşıklar şunlardır: Ahılkelekli Hasta Hasan, Koblıyanlı Çerkezoğlu, Ahıskalı Çirkinî, Ahıskalı Gülalî Hoca, Ahılkelekli Taşdemir, Ahıskalı Emrah, Ahıskalı Korhan, Ahıskalı Pî Medhî, Hırtızlı Sevdâyî, Nihanî, Ahıskalı Şehrî, Azgurlu İsmail ve Koblıyanlı Sefilî.

Bu âşıklardan Sefilî (1870-1937), güçlü bir halk şairidir. Stalin döneminde bilinmeyen bir yere götürülerek öldürülmüştür. Sefilî, Köroğlu Destanları ustası olup bildiği boylar 1929'da Bakû'de derlenmiştir.[63]

Yunus ZEYREK,
Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Türk Dili Bölümü /Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 20 Sayfa: 520-531.

■ Kaynaklar:

- ◆ Piriyev-S. Piriyeva, Ata Yurdum Ahıska, Bakı 2001.
- ◆ Ahmet Niyazov, Ahıskalı Din Âlimleri, Ahıska dergisi, S. 3.
- ◆ Ahmet Zeki Velidî Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981.
- ◆ Akdes Nimet Kurat, Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara 1972.
- ◆ Akdes Nimat Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara 1990.
- ◆ Ann Sheehy, The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians, Minority Rights Group, Report No. 6, 1973.
- ◆ Annette Bohr, Özbeklerle Mesketlerin Çatışması, RL PRD, München 6 Haziran 1989.
- ◆ Annette Bohr, Violence Erupts Between Uzbeks and Meskhetians, RL PRD.
- ◆ Asif Hacıllı, Geribem Bu Vetende-Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti, Bakı 1992.
- ◆ Der Spiegel, Nr. 24, 12.06.1989.
- ◆ East European Newsletter, Vol 3, No. 12, 14 June 1989.
- ◆ Elizabeth Fuller, Georgian Moslems Deported by Stalins Permitted to Return, RL Program Sup. Munich Jan. 14 1986.
- ◆ İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, İstanbul 1958.
- ◆ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. 3, Ankara 1982.
- ◆ İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 3, İstanbul 1950.
- ◆ John F. Baddeley, Rusların Kafkasya'yı İstilâsı ve Şeyh Şamil, (Çev. S. Özden), İstanbul 1989.
- ◆ Joseph-Purgstall Hammer, Geschichte Des Osmanischen Reiches, B. 4, Graz 1963.
- ◆ Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, İstanbul 1960.
- ◆ Brosset, Histoire de la Georgie-1 Partie, S. -Petersbourg 1849.
- ◆ Fahrettin Kırzioğlu, 1855 Kars Zaferi, İstanbul 1955.

- ◆ Fahrettin Kırzioğlu, Kars Tarihi, İstanbul, 1953.
- ◆ Fahrettin Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi, Ankara 1998.
- ◆ Fahrettin Kırzioğlu, Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, Ankara 1992.
- ◆ Marr N. et Briere, M., La Langue Georgienne, Paris 1931.
- ◆ Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Şairi Nizamî, Ankara 1951.
- ◆ Mob power, The Economist, June 17 1989.
- ◆ Berdzenişvili-S. Canaşia, Gürcistan Tarihi (Çev. H. Hayrioğlu), İstanbul 2000.
- ◆ Otar Miminoşvili, Gürcistan'da Etnografik Yolculuk, (Çev. H. Özkan), İstanbul 1999.
- ◆ Robert Conquest, Stalins Völker Mord (The Nation Killers), Wien 1974.
- ◆ Cikia, Defter-i Mufasssal-i Vilâyet-i Gürcistan, Tiflis 1947.
- ◆ Şamil Gurbanov, Mesheti Türkleri, Diderginler, Bakı 1990.
- ◆ Şamil Gurbanov, Ömer Faik Ne'manzade, Bakı 1992.
- ◆ Tahircan Kukulov, Ahıska Türklerinin Tarihine Bir Nazar, Bakı 1999.
- ◆ The Economist, June 17 1989.
- ◆ Vilâyet Muhtaroglu, Türk Yurdu, Aralık 1993.
- ◆ E. D Allen, Kafkas Harekâtı-1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Ankara 1966.
- ◆ Yunus Zeyrek, Artvin Üzerine Yayınlar ve Bir Cevap, Ahıska dergisi, S. 3, İstanbul 2002.
- ◆ Yunus Zeyrek, Acaristan ve Acarlar, Ankara 2001.
- ◆ Yunus Zeyrek, Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri, Ankara 2001.
- ◆ Yunus Zeyrek, Posof'un Çizgileri (Baskıya hazır kitap).
- ◆ Yunus Zeyrek, Tarih-i Osman Paşa, Ankara 2001.

■ Dipnotlar:

- [1] M. Brosset, Histoire de la Géorgie-1 Partie, S. - Pétersbourg 1849, s. 33-34. (Tafsîlât için bkz.: Yunus Zeyrek, Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri, Ankara 2001, s. 9-12).
- [2] İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, İstanbul 1958, s.

157-158.

[3] A. Zeki Velidî Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s. 410.

[4] M. Fahrettin Kırzioğlu, Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, s. 113.

[5] Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Şairi Nizamî, s. 189.

[6] Togan, Giriş; Akdes Nimet Kurat, Türk Kavimleri ve Devletleri; Kırzioğlu, Kıpçaklar.

[7] Yunus Zeyrek, Posof'un Çizgileri (Baskıya hazır kitap).

[8] Brosset, M., Histoire de la Georgie, s. 33.

[9] Brosset, a.g.e., s. 33.

[10] Marr N. et Briere, M., La Langue Georgienne, s. 615.

[11] N. Berdzenişvili-S. Canaşia, Gürcistan Tarihi (Çev. H. Hayrioğlu), s. 142 vd.

[12] N. Berdzenişvili-S. Canaşia, a.g.e., s. 180;. Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. 148 vd.

[13] S. Cikia, Defter-i Mufassal-i Vilâyet-i Gürcistan.

[14] M. Fahrettin Kırzioğlu, Kıpçaklar, s. X.

[15] Kurat, Prof. Dr. Akdes Nimet, Türk Kavimleri ve Devletleri, s. 83-84.

[16] Yunus Zeyrek, Artvin Üzerine Yayınlar ve Bir Cevap, Ahıska dergisi, S. 3.

[17] Y. Zeyrek, Tarih-i Osman Paşa.

[18] Y. Zeyrek, Tarih-i Osman Paşa.

[19] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. 3, s. 59;. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 3, s. 23, 64.

[20] Joseph-Purgstall Hammer, Geschichte Des Osmanischen Reiches, B. 4, s. 67.

[21] Kırzioğlu, Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi, s. 386.

[22] Otar Miminoşvili, Gürcistan'da Etnografik Yolculuk, Çev. H. Özkan, s. 97.

[23] Tafsîlât ve cevaplar için bkz. Yunus Zeyrek, Acaristan ve Acarlar.

[24] Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 4, 249.

[25] Robert Conquest, Stalins Völker Mord (The Nation Killers), s. 42.

[26] John F. Baddeley, Rusların Kafkasya'yı İstilâsı ve Şeyh

Şamil, (Çev. S. Özden), s. 197.

[27] W.E.D Allen, Kafkas Harekâtı-1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, s. 24;. Kırzioğlu, Kars Tarihi, İstanbul, 1953, s. 549.

[28] Baddeley, a.g.e., s. 202-203.

[29] Baddeley, a.g.e., s. 204.

[30] Baddeley, a.g.e., s. 210.

[31] Baddeley, a.g.e., s. 221-222.

[32] Kırzioğlu, 1855 Kars Zaferi, s. 33.

[33] Kırzioğlu, 1855 Kars Zaferi, s. 63-70.

[34] Şamil Gurbanov, Ömer Faik Ne'manzade, s. 104-105.

[35] Gurbanov, a.g.e., s. 105.

[36] Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz, s. 5-6.

[37] Tafsilat için bkz. Yunus Zeyrek, Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri, Ankara 2001.

[38] Yunus Zeyrek, a.g.e., s. 53-56.

[39] Zeyrek, a.g.e., s. 57-58.

[40] Asif Hacıllı, Geribem Bu Vetende-Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti, s. 25.

[41] Ann Sheehy, The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians, Minority Rights Group, Report No. 6, 1973.

[42] Der Spiegel, Nr. 24, 12.06.1989.

[43] R. Conquest, a.g.e., s. 51, 109.

[44] Elizabeth Fuller, Georgian Moslems Deported by Stalins Permitted to Return, RL Program Sup.

[45] East European Newsletter, Vol 3, No. 12, 14 June 1989.

[46] Baddeley, a.g.e., s. 222; Allen, a.g.e., s. 43.

[47] Sheehy, a.g.m., Annette Bohr, Violence Erupts Between Uzbeks and Meskhetians, RL PRD; The Economist, June 17 1989.

[48] Şamil Gurbanov, Mesheti Türkleri, Diderginler, s. 198 (Trud gazetesi, 8 Eylül 1988'den).

[49] Gurbanov, aynı yazı (İzvestiya, 9 Mayıs 1989'dan).

[50] A. Piriyevev-S. Piriyeveva, Ata Yurdum Ahıska, s. 37-39.

[51] Sheehy, a.g.m.

[52] Fuller, a.g.m.

[53] Sheehy, a.g.m.

[54] V. Muhtaroğlu, Türk Yurdu, Aralık 1993.

- [55] Der Spiegel, Nr. 24, 12 Haziran 1989.
- [56] A. Bohr, Özbeklerle Mesketlerin Çatışması, RL PRD.
- [57] Gurbanov, a.g.m. (Sovetskaya Rossiya'dan).
- [58] Mob Power, The Economist, June 17 1989.
- [59] Tafsilat için bkz. Y. Zeyrek, a.g.e., s. 161-169.
- [60] Y. Zeyrek, Gürcistan İnsanlığın Neresinde, Ahıska dergisi, S. 3.
- [61] Tahircan Kukulov, Ahıska Türklerinin Tarihine Bir Nazar, s. 89.
- [62] Ahmet Niyazov, Ahıskalı Din Âlimleri, Ahıska dergisi, S. 3.
- [63] Elimizdeki el yazması defterlerde birçok âşıkla bunların şiirleri bulunmaktadır. "Ahıska Âşıkları" konulu çalışmamız devam etmektedir. Taryhy makalalar